

УДК 94(477.83-25)"18"-055.26-058.34
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.01.053>

ЖИТИ НА МАРГІНЕСІ: БІДНІ І ВАГІТНІ У ЛЬВОВІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ*

Іванна ЧЕРЧОВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3078-7003>

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця,

Інститут народознавства НАН України,

відділ соціальної антропології,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

e-mail: ivankacherchovych@gmail.com

Мета статті — висвітлення однієї з найменш досліджених груп жіночого населення тогочасного Львова — жінок-робітниць, їх приватного життя та досвіду материнства. *Актуальність теми* зумовлена тим, що вона є мало досліджена.

Джерельною базою дослідження, окрім приватного листування роботодавців, преси і публіцистики, є кримінальні справи жінок, обвинувачених у дітовбивствах, підкиданнях дітей та абортів, що їх розглядав Крайовий суд Львова у 1865—1905 рр. Розказані в цих справах історії є свого роду маленькими автобіографіями, оскільки слідчий інтерес вимагав від підсудних дуже детальних розповідей про себе. Ці історії є особливо цікавими з огляду на індустріалізацію, урбанізацію і емансипацію як одні з ключових процесів тогочасного галицького суспільства, що суттєво вплинули на представленість жінок на ринку праці та їхню мобільність.

У дослідженні використані комбінації двох методів — *critical discourse analysis* і *content analysis*. Якщо перший допомагає дослідити зв'язок між використовуваною у кримінальних справах мовою та соціальними практиками, то інший — робить зібрану інформацію системно порівнюваною. Сюжети, переказані у цьому дослідженні, потрапляють в жанр історичних студій *microstudy* — індивідуальних історій окремих людей, невеликих комуніті, винятковостей чи випадковостей, приклади яких проливають світло на одні з найбільш «мовчазних» досвідів мешканок Львова кінця ХІХ століття.

Ключові висновки мого досліджень ґрунтуються на тезі про особливий зв'язок між жіночою бідністю та сексуальністю в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: жінки, нешлюбні діти, материнство, кримінальні справи, Львів кінця 19 століття.

© І. ЧЕРЧОВИЧ, 2021

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (157), 2021

Ivanna CHERCHOVYCH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3078-7003>

PhD in History, Research Fellow,

Department of Social Anthropology,

Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: ivankacherchovych@gmail.com

TO LIVE AT THE MARGINS: POOR AND PREGNANT IN LEMBERG IN THE LATE 19th CENTURY

This article is dedicated to one of the most unexplored group of that time Lemberg' citizens — working women, their private lives and motherhood experiences. Despite of the fact that they represented the majority of female urban population, their stories are still untold. Partly because of the silence of sources with their direct speeches, partly because of the need to select information about them from the testimonies of others — correspondence of their employers, press and literature of that time. The *relevance and purpose* of this paper is driven by the lacunas in this area and the lack of its analysis, hence by the desire to contribute to it. Labour migration from countryside to the city obviously affected matrimonial market, making women more economically independent, but also (which was not surprising) uncovering their vulnerability. Single motherhood was becoming more and more visible experience of working women' private life in that time city.

The sources of this research are above mentioned testimonies of others (private correspondence of employers and press) as well as the criminal cases about infanticide, child abandonment and abortion, which were considered by Lemberg Regional Court in 1865—1905. The stories of these cases were covering in fact small autobiographies of accused women, since the investigative interest had required very detailed self-narrations from defendants. These stories are especially interesting in regards to industrialization, urbanization and emancipation as a key processes of that time society, which enlarged dramatically percentage of women on the labour market and their mobility.

In this research I use a combination of two *methods*, content analysis and critical discourse analysis. The first makes information from the sources systematically comparable, the second one helps me to explore the links between language use and social practices. These stories fall into genre of the *microstudy* — the history of individuals, small communities, exclusiveness or randomness, examples of which shed light on the one of the most «silent» experiences of everyday live in late 19th century in Lemberg.

My key research *conclusions* are based on the thesis of special connection between women' poverty and sexuality at that time society. To be poor for women meant to live under much more severe social pressure and ongoing risk to be compromised regardless of real facts or just assumptions.

Keywords: women, illegitimate children, motherhood, criminal cases, late 19th century, Lemberg.

* Ця стаття є адаптованою версією онлайн-лекції, що відбулася 9 грудня 2020 р. в рамках проекту «Гендерні виміри просторів модерності», організованого спільно Центром міської історії (Львів) та Українською асоціацією дослідниць жіночої історії, за підтримки Фонду ім. Гайнріха Бюлля, Бюро Київ-Україна.

Вступ. У центрі цього дослідження — жінки-робітниці, зокрема їх найчисельніше і найменш забезпечена група, — домашні служниці, сезонні зарібниці, перекупи, торговки, повії, — та їх особисте життя, конструйоване на основі часто чи не єдиних доступних нам джерел їхньої прямої мови — кримінальних справ; а також свідчень про цю категорію міського населення, що вдалося знайти авторці статті у приватному листуванні господарів домів, в яких вони працювали (коли йтиметься про домашніх служниць, наприклад), у щоденній пресі та публіцистиці. Спробуємо поглянути на цю категорію міського населення крізь призму їх досвідів і стратегій виживання у середовищі звично малогостинному до їх приватності та їхнього можливого материнства. Ким були ці жінки, чим особливі чи неособливі були їхні історії, що ці історії розповідають нам про тогочасне місто? Якщо брати до уваги факт, що велика частина міських робітниць були мігрантками з навколишніх сіл, чим було місто для них?

Основою джерельної бази дослідження стануть кримінальні справи про дітовбивства, підкидання дітей і аборти, розглянуті Крайовим судом Львова в період 1865—1905 рр., що зберігаються у фонді 152 (Крайовий суд, м. Львів) Центрального державного історичного архіву України у Львові. Загалом це більше 80-ти кримінальних проваджень¹. Використовуючи кримінальні справи як одне з джерел дослідження ніяк не маю на меті проектувати, по своїй суті винятковий, кримінальний досвід на все бідне жіноче населення тогочасного міста. Мені радше йдеться про те, аби показати, що девіантність розказаних у кримінальних справах історій може бути підважена їх разуючою схожістю між собою, і що найголовніше, що ці історії є свідченнями не тільки злочинів, а й середовищ, в яких вони вчинялися. Зрештою, назвати цих жінок професійними злочинницями ніяк не можна: для абсолютної більшості їх злочин ставав першим кримінальним досвідом, відтак описане

¹ До цієї кількості я не враховувала справи про нещасні випадки, жертвами яких ставали діти через недогляд своїх батьків (найчастіше матерів), які в заголовку архівного документа часто підписувалися як дітовбивства, але по факту ними не були, відтак стаття обвинувачення у них була не дітовбивство (§ 139). Так само в цей перелік я не включала справи годувальниць, що заробляли, беручи на виховання немовлят, і спричинялися, чи то через недогляд, чи через прямий умисл, до їхньої смерті.

ними віддзеркалювало не так кримінальне середовище, як те, що теоретично могло спіткати будь-кого в обставинах, у яких вони опинилися.

Іншим джерелом інформації про повсякдення досліджуваної категорії стане приватна родинна кореспонденція тогочасної української інтелігенції (сімей Грушкевичів, Барвінських, Шухевичів, Крушельницьких, Глинських, Заклинських) та їх згадки про служниць, які працювали у них чи у домах їх родичів, друзів чи знайомих; а також матеріали місцевої преси (газет «Діло», «Галичанин», «Руслан», «Dziennik Polski», «Gazeta Lwowska» та ін.).

Об'єктом наукових досліджень означені «жінки маргінесу» стають дедалі частіше. У фокус вивчення досі чи не найбільше потрапляла жіноча домашня служба як одна з найзатребуваніших професій для жінок на тогочасному ринку праці² [1]. Чимало проблем цієї групи жіночого населення висвітлено у роботах на теми проституції та торгівлі людьми — явищ, у які робітниці були активно ангажовані [2]. Новизна цього дослідження полягає у тому, що на відміну від умовно окресленої тенденції писання про жінок радше як жертв злочинів інших, моє дослідження стосуватиметься кримінального досвіду, ініціаторками якого ставали вони самі. Спробую поглянути на досліджувану групу з позиції їх власної дівості, мовою феміністської методології — їх *women's agency* [3, с. 171].

Основна частина. Початок жовтня 1898 року Анастасія Гаврищук із Залізців (Заложців) Бродівського повіту, швидше за все, запам'ятала дуже чітко. Тоді вона, 22-річна львівська служниця, вийде з місця своєї праці сильно поспішаючи. По дорозі до міського шпиталю жінка зупиниться в одній з кам'яниць на вулиці Руській через сильний біль. Там на сходах вона народить дитину. Перехожі місцеві хлопці, що відгукнуться на її крик, відведуть її

² Історіографічно усталена теза про те, що початок масової професійної активності жінок почався після Першої світової війни не підтверджують статистичні дослідження. Лідія Зиблікевіч суттєво підважує цю тезу на прикладі Кракова, показуючи, що зріст трудової жіночої активності у місті помітний вже з 1869 р., і він постійно зростає, а кожна третя мешканка тогочасного міста самостійно працювала на своє утримання. (Детальніше див.: Zyblikiewicz L. A. Ludność Krakowa w drugiej połowie XIX wieku. Struktura demograficzna, zawodowa i społeczna. Kraków: Historia Jagellonica, 2014. P. 181).

до шпиталу вже разом з немовлям. У лікарні Анастасія проведе більше 2-х тижнів, і 20 жовтня буде виписана. Відходячи, жінка прихопить деякі речі, які, як вона потім стверджуватиме, прийме за подарунок від лікарняної няні — порвані черевики і спідницю. Потрапивши до лікарні босою в час досить глибокої осені, ці речі їй, очевидно, особливо знадобляться. Виписавшись, Анастасія довго блукатиме містом разом з новонародженим сином, аж поки не покине його десь на одній з міських вулиць. В матеріалах слідства, що незабаром розпочнеться, жінка пояснюватиме свій вчинок наступними словами: «Я не була ще цілком здоровою, не знала, що робити з дитиною, бо було холодно і я не мала сама що їсти, тому підкинула ту дитину, але вже саме не пам'ятаю де» [4, арк. 24]. Хлопчика знайшов випадковий перехожий на сходах незаселеного будинку поблизу робітничого товариства і уряду каси хворих при пасажі Гаусмана 8 (тепер проїзд Крива Липа). Анастасію вислідили доволі швидко, найімовірніше через нещодавній лікарняний запис і засвідчення місця її праці. Обвинувачена за статтею 149 Австрійського кримінального кодексу — покидання дитини — жінка отримує 1 місяць ув'язнення із зобов'язанням після звільнення прийти у ІV департамент міського магістрату, аби забрати своє немовля. Саме це вона і зробить — у матеріал кримінальної справи збережеться відповідний запис, датований 15 березня 1899 року.

Історію Анастасії Гавришук можна назвати доволі типовим кримінальним провадженням у так званих «жіночих злочинах» — дітовбивствах, покиданнях/підкиданнях дітей чи абортах. Левова частина обвинувачених були молодими незаміжніми жінками, які джерелом своїх доходів називали працю на службі чи «зарібництво». Одне і інше було взаємозамінним, та якщо під службою найчастіше розуміли роботу в певному домі чи господарстві, то під зарібництвом — решту заробітків, що пропонувало тогочасне місто (роботу при підприємствах, фабриках, поденний найм). Більшість обвинувачених жінок були віку Анастасії, в середньому не перевищуючи 25-ти років. Звично вони мотивували свій вчинок крайньою бідністю і неможливістю працювати з дитиною, та рідко шукали помочі у родичів через сором позашлюбної вагітності. Рішення Анастасії податися до шпиталу, аби там відбутися свої пологи, радше мож-

на назвати нестандартним³. Найчастіше пологи обвинувачені жінки відбували наодинці, свідомо обираючи ризик. Варіативність можливих місць могла б здивувати навіть найбільш сміливі припущення — господарська кухня, хлів, горище, туалет, поле, траплялося навіть «болото» на означення місця появи немовляти на світ.

Як у випадку Анастасії, у багатьох справах ім'я батька новонародженої дитини навіть не згадувалося, так само як апеляції до його частини відповідальності за немовля. На цьому моменті хочу зупинитися детальніше, оскільки тут криється багато цікавого у конструюванні приватного життя найманих робітниць. Зі свідчень Анастасії Гавришук до Львова з Залізців вона прийшла у 17-річному віці, з того часу працювала служницею «у різних місцях». За свій 5-тирічний стаж до часу обвинувачення її службова книжечка — свого роду трудова з рекомендаціями — засвідчувала чималий досвід роботи. Такий досвід, щоправда, не обов'язково сприймався як щось позитивне. Професія служниці у тогочасному суспільстві закріплювала за собою доволі неоднозначні конотації, найперше натякаючи на невисокі моральні стандарти жінок, що нею заробляють, та на їхню можливу сексуальну зговірливість. Відсутність опіки родичів чи належного морального середовища, — яке необхідність заробляти звично не передбачала і яке кожна молода особа, особливо жінка, згідно з тогочасними суспільними нормами, обов'язково потребувала, — провокували підозри щодо служниць як менш чесних чи цнотливих за визначенням.

Еро-документи зберігають доволі драматичних сюжетів на цю тему. І якщо повії, як слушно заува-

³ Зрештою, життя у місті вибір пологової помочі у шпиталі робив можливим в принципі. Брак професійної акушерської допомоги навіть для тогочасного Львова був проблемою. Необхідність дозволу на відкриття у місті приватних акушерських закладів була аргументована щоразу зростаючим попитом, оскільки, як засвідчували офіційні документи, «до Львова, до столиці краю, прибуває з різних околиць багато осіб головно незаміжніх не лише з нижчих, а навіть з високих суспільних верств, які, будучи вагітними, шукають укриття». Власне, приватні пологові заклади були розраховані саме на цих останніх (Детальніше див.: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові). Ф. 668. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 3 (Заключення по поводу выдачи разрешения частным лицам на открытие родильных домов, 1906—1913)).

жила Джудіт Валковіц (Judith Walkowitz), були головними персонажами міських фантазій, то служниці ставали їх найочевиднішими заступницями у подружніх [5, р. 21]. «Знаєш, я лиш догадувала ся, здавалося мені, — писала до чоловіка Антіна Марія Крушельницька про подружню драму Катерини та Івана Рубчаків, свідком якої стала, — що відносини Рубчака до служниці суть троха дивні, а воно справді так було. Рубчакова довідала ся, а і сама служниця признала ся, ще й оповіла, як і що було. Рубчакова в розпуці, і я не дивую ся її. Коли б на мене — то я би смерть зробила її, собі і тому проклятому, віроломному... Так легкодушно зломати життя людини, котра посвятила для него усе. І яка кара жде його? — жадна! Виречи ся його — мала потіха, він може і радий тому буде. Знайде собі другу і добре. Кажі, Туську, чи варто для Вас посвятивати ся і любити Вас? Ні, ми повинні так, як і Ви, злегка трактувати обовязки наші взглядом мужів, а може би Ви тоді були инакші» [6, с. 14].

З огляду на існуючі упередження щодо служниць шлях від праці на службі до проституції уявлявся дуже близьким. Очевидно, саме такими ідеями могло бути пояснене часом цілком свідоме «закривання очей» господинь дому щодо, наприклад, залищань своїх дорослих синів до служниць, як не лише на допустиму, а й трактовану цілком нормальною для чоловіків сексуальну практику. Звідти тогочасні порадики для слуг рекомендували своїм читачкам вдягатися скромно, аби «хтось через тебе до гріха не був спокушений, бо окрім власного гріха ще чужий візьмеш на свою совість» та закривати двері приміщення, де вони ночували, на ключ, щоб забезпечити себе від можливих небезпек [7, с. 252].

Про походження дитини Анастасії Гаврищук нічого не відомо. Однак на основі проаналізованих кримінальних справ помітна певна закономірність можливих варіантів. Як правило, батьками своїх дітей жінки називали чоловіків, з якими підтримували стосунки до шлюбу, чи згвалтування. Посилаючись на стосунки обвинувачені, звично, згадували про намір цих чоловіків одружитися і недотримання слова. Звісно, ми можемо лише здогадуватися, якою мірою, розповідаючи про факти таких обіцянок, ці жінки вірили в їхню здійсненність, однак цікавим для нас тут є сам мотив такої розповіді, сама необхідність таку обіцянку згадати. Більш зрозумі-

лим такий мотив стає в контексті аналізу питання честі. Честь у часі, про який йде мова, мала дуже конкретне значення. Якщо для жінок її насамперед пов'язували зі цнотю і мораллю, що мала її забезпечити; то для чоловіків поняття честі найчастіше апелювало до його здатності дотримуватися слова [8, р. 27]. Народження нешлюбної дитини питання жіночої честі, очевидно, знімало за визначенням. Невиконана обіцянка чоловіка, відтак, залишалася чи не єдиним можливим «моральним аргументом» захисту жінки.

Зрештою, посилення на чоловіка за канонами тогочасного права було цілком логічним вчинком. Правова неповноправність жінок, накладена на них законодавством, передбачала обов'язок чоловічого заступництва практично у всіх важливих подіях жіночого життя. Однією з найбільш цитованих тодішніми феміністками норм цивільного кодексу, що мали демонструвати абсурдність правової ситуації жінок, була норма щодо жіночої неможливості бути свідком при заповітах, яка звучала наступним чином: «ченці, люди молодші 18 років, жінки, безумні, сліпі, глухі або німі, а також ті, що не розуміють мови покійника, не можуть бути свідками при заповітах» [9, с. 174—175]. Правове трактування усіх жінок «на рівні з божевільними, малолітними й тупоумними», як іронізувала з цього приводу дописувачка до «Жіночого діла» у 1912 р., у кримінальних справах жінок могло ставати їхнім карт-бланш у пошуках виправдання [10, с. 1—2]. Так само як ним могло позиціонуватися і їхнє зведення чоловіком, тобто моральний упадок у результаті приписуваної жінкам довірливості і наївності, попереджати які, накладені на жінок правові обмеження, начебто, були покликані. Можливість «використання» власної нерівноправності оскарженими жінками ставала найбільш помітною в тих поодиноких справах, де на лаві підсудних вони опинялися разом із чоловіками — батьками своїх незаконнонароджених дітей. В очах суду чоловіча вина, звично, уявлялася куди більшою, а призначене йому покарання, у разі доводу вини, могло бути в разі суворішим за жіноче.

Через існуючий стереотип служниці як фактично потенційної повії, ризик жінок на службі стати жертвами небажаних залищань чи прямих посягань як з боку своїх роботодавців, так і з боку інших чоловіків, в тому числі і чоловіків однакового з ними соці-

ального кола чи професії, був досить високим. Цікаво, що декларовані жінками причини вагітності як результат згвалтування, як правило, не відігравали у цих справах суттєвої ролі і особливо не впливали на винесені жінкам вирок.

Одноосібну правову відповідальність жінок за нешлюбну дитину закріплював § 165 австрійського Цивільного кодексу, за яким позашлюбні діти повинні були мати прізвище матері і не могли користуватися однаковими правами зі шлюбними дітьми, зокрема правом на сімейний титул батька, його соціальні привілеї і спадщину. Навіть попри те, що праводавці поступово намагалися хоча б мінімально забезпечити права матерів позашлюбних дітей — про це, зокрема, свідчили параграфи кодексу, що зобов'язували батька «повернути матері видатки на пологи та видатки на удержання її за перші шість тижнів після пологів» (§ 167) і «покрити видатки на виживлення дитини» (§ 169), як засвідчують проаналізовані справи, на практиці ці норми рідко коли працювали [9, с. 56].

Сезонність заробітків у місті та відносна анонімність, що її місто могло забезпечити, очевидно, змінювали традиційний матримоніальний ринок: поперше, розширюючи його попередні кордони, колись обмежені місцевістю проживання⁴, і, по-друге, творячи нові чи видозмінюючи старі практики побудови стосунків. Одним з варіантів такої видозміни стали щоразу більш поширювані практики сімейного співжиття без офіційного шлюбу чи так зване «життя на віру». Софія Грушкевич (в заміжжі Раковська) у листі до брата Ярослава, наприклад, згадувала про таку форму стосунків своєї служниці Гані: «Передувало відходу Гані — писала авторка, — таке, що она мала посварити ся з якимсь кавалером у Львові (а як кажуть жонатим, котрого жінка на сухоти на селі умирає), в котрім ся любить, а тепер перепросилась і має з ними зачати на віру покищо сидіти. І така історія» [11, арк. 75—77]. Обмежені можливості контрацепції і правовий статус позашлюбної

дитини як тільки маминої, «життя на віру» робило для жінок особливо непевним. У згаданому уривку про Ганю таку непевність доповнював і ймовірний факт одруженого статусу її кавалера, який, очевидно, тепер творив дві сім'ї: одну в селі, де одружився, а іншу — в місті, де заробляв.

Виглядає, що влаштувати особисте життя жінкам, що працювали, було доволі непросто — як з огляду на специфіку роботи, що найчастіше чітко регламентувала умову їх незаміжнього статусу і бездітності (як це було у випадку домашніх служниць, наприклад⁵), так і через графік роботи, що забирив увесь день. Такі обставини неминуче впливали на шлюбні стратегії робітниць, вносячи туди не завжди бажані корективи. Середній вік одружень у великих містах, на відміну від сільської місцевості, був суттєво вищим. У Львові 1881—1893 рр. він становив для чоловік — 33, для жінок — 28 років [12, с. 19].

Очевидно, через постійні обмеження, які накладала служба, безіменна служниця в домі Барвінських скаржилася своїй роботодавці, що вона «як у криміналі тільки мучиться»⁶. Приватний простір в умовах праці на службі, очевидно, мав дуже примарні межі. Посягання на них, як засвідчують его-документи, було чи не найбільш поширеною причиною конфліктів господарів зі служницями. Наявність стосунків в останніх у принципі сприймалася як щось неморальне⁷. Зрештою, у суді дослідження минулого обвину-

⁵ Серед домашньої служби в галицьких містах на межі 19 і 20 ст. 92 % були незаміжніми і бездітними, 4,5 % — вдовами [18, с. 96].

⁶ «Того місяця, — писала Євгенія Барвінська батькам про служницю, — купила собі коралі і хустину а мені докучала що вона в мене як у криміналі тільки мучиться, тож хотіла її випустити на волю а вона тепер не хоче». «Зрештою, — продовжувала авторка, — є добра лише дурна, отже буду її далі тримати». (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 11 (Барвінські). Спр. 36 / п. 6. Арк. 100—101 (Барвінська Євгенія (уродж. Любович). Листи до родичів Любовичів (до батька і матері) 1879-1895, Тернопіль, 21 квітня 1883 р.)).

⁷ Людмила Крушельницька, до прикладу, допомагаючи сім'ї свого брата Антіна обрати між двома запропонованими претендентками, давала цим жінкам такі характеристики: «Одна служила в дворі і вправді більше вміє, але любить хлопців, думаю, що така для Вас не те є, бо може не була б добра для дітей. Друга була у лісничого може менше вміє, але дуже тихонька і колиб навчилася могла би служити кілька літ, бо ще молоденька, має 16 літ. Я раджу ту другу». (ЦДДА України у Льво-

⁴ У 1932 році дослідження *American Journal of Sociology* щодо близькості проживання при виборі шлюбного партнера виявило дуже цікаві результати: серед десяти тисяч людей, які подали заявки на реєстрацію шлюбу, понад шість тисяч жили за двадцять кварталів або менше від свого майбутнього подруга, причому більше половини цієї кількості насправді проживали менш як за п'ять кварталів [8, р. 40].

вачених звично означало оцінку їх особистого життя до злочину, реконструювати яке мали так звані «свідоща моральності» чи «свідоща моральності і маєтку», видавані парафіяльним урядом чи урядом громади, до якої ця людина належала, а також розповіді свідків — сусідів, колег по службі чи роботодавців — про приватне обвинувачених жінок. Виявлені факти наявності попередніх вагітностей чи дітей ставали обтяжливими обставинами і звично зумовлювали суворіші вироки.

В середньому служниці працювали від 14 до 18 годин на добу. За підрахунками опитування, проведеного газетою «Dziennik Polski» у 1898 р., представниці інших робітничих професій у тогочасному Львові працювали трохи менше: швачки, до прикладу, 11 годин з перервою на обід, прачки і прасувальниці — по 14 годин, працівниці палітурного цеху чи цегельні — 12 [13]. В опублікованому звіті щодо умов праці і заробітків працюючих у місті жінок газета окремою групою визначала «жінок з дітьми», опікунські функції над якими під час їхньої праці могли виконувати співмешканці житла, що вони винаймали, чи старші діти. Відсутність належної опіки, очевидно, ставала однією з причин високого рівня дитячої смертності. У 1890 р., до прикладу, міська статистика фіксувала, що 40 % усіх смертей у місті складали діти до 5 років [12, s. 23]. Частина з цих смертей доповнювала також і кримінальну статистику, фігуруючи там як злочини недогляду, нехтування батьківськими обов'язками чи нещасних випадків, спричинених останніми. Серед обвинувачених у цих злочинах, як правило, також були жінки. Самотнє материнство чи нешлюбна дитина, виявлені у ході розслідування, піднімали питання умисного вбивства, заразом виявляючи приклади історій жінок, для яких вагітність поза шлюбом не була обов'язково небажаною. Як це, до прикладу, було у випадку 25-річної Анни Гогот.

20-го травня 1898 р. вона з'явилася у дільницю IV-го комісаріату у Львові з мертвою дитиною, просячи дати дозвіл на її поховання. Така поява викликала, суттєво підігріту фактами дітовбивств, цікавість до її особи. Відтак почалося слідство, у ході

ві. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 84 (Крушельницький Антін Владиславович, письменник. Листи від батьків Крушельницької Марії і Владислава та братів Михайла, Осипа і сестри Людмили, 6 грудня 1905 р.).

якого з'ясувалося, що 25-річна служниця у домі Катерини-Цецилії Велькопольської на вулиці Кохановського, 52 (тепер вул. Костя Левицького), Анна Гогот, родом з Колтова Золочівського повіту, нещодавно народила двійнят у міському шпиталі. Діти з'явилися на світ передчасно, через що одне з немовлят померло одразу після пологів, а з іншим Анна було виписана додому. Цікаво, що на пологах як практикантка пологового відділу була присутня роботодавця жінки — Катерина-Цецилія, у якої зі служницею, що працювала у неї останніх п'ять років, склалися дружні стосунки. Про винятковість цих стосунків свідчить і той факт, що Анні було дозволено працювати разом з немовлям у домі Велькопольських. Смерть немовляти, за свідченнями Катерини-Цецилії, могла бути спричинена коклюшем, яким Аннина дитина заразилася від її власних дітей. Зі свідчень жінки, «підсудна дуже дбайливо доглядала її (дитину. — І. Ч.), і коли часом дитині було ліпше — тішилася, говорячи, що на старість буде мати поміч» [14, арк. 15]. Підтвердженням виняткового ставлення обвинуваченої до свого немовляти були свідчення і її сусідки, Марії Фещак, яка стверджувала, що Анна «тішилася тою дитиною так, якби вона була правого ложа, з чого навіть люди собі з неї насміхалися» [14, арк. 16 зв].

Справа вироку не має, можемо припустити, її закрила за відсутності складу злочину.

Попит на послуги по догляді за дітьми у місті був доволі високим, творивши цілі жіночі мережі на місцевому ринку праці. В заможних сім'ях практика грудного вигодовування материнським молоком тоді все ще не була популярною, відтак послугами мамок-годувальниць користувалося чимало сімей. Цей вид заняття, звично, обирали селянки з навколишніх сіл. Такий заробіток міг передбачати проживання в домі роботодавців певний період життя новонародженої дитини, або ж взяття дитини на вигодовування у власне помешкання. Міські робітниці, очевидно, частіше користувалися другим варіантом, віддаючи своїх дітей «на село». Посередницями пошуку місць виховання ставали так звані «торговки» чи «фактурки», на яких жінки посилалися у своїх свідченнях. Станом на кінець XIX століття місячна плата за такий догляд обходила жінці у 3—4 золотих ринських, що могло складати суттєву частину її доходу.

Обов'язок опікунських функцій, який в патріархальній суспільній матриці належав жінкам, з дедалі більш активним входженням останніх на ринок праці суттєво не змінив усталених практик. За свідченнями Анни Павлик, однієї з авторок «Першого вінка» — чи не найвідомішого українського емансипаційного маніфесту того часу, — фінансове утримання дітей у робітничих сім'ях, де чоловік і жінка працювали, здебільшого залишалося жінкам. Описуючи практики заміжжя її сучасниць Анна Павлик стверджувала, що для працюючої жінки «замужество се подвійне лихо, бо в такому стані чоловічий заробок іде майже на него самого, а жінка старати ся мусить не лиш на себе, але і на дітей. Що ж котрий чоловік сумлінний, то поможе жінці; але-ж бо більша їх часть така, що до кєрвавої праці, по ночах ще бють та зневажають свої жінки» [15, с. 365].

Для неодружених, мовою сьогодення мам-одиначок, необхідність утримувати дитину, очевидно, в принципі не могла бути розділеною. Зрештою, згадана на початку Анастасія Гаврищук після відбуття свого покарання зобов'язувалася судом повернутися за дитиною і забезпечити їй належний догляд, найімовірніше скористатися з послуг годувальниць. Ці послуги, до слова, нерідко були дуже сумнівної якості.

Економічна скрута чи репутаційні втрати, що їх несла позашлюбна вагітність для незаміжніх, ймовірно штовхали жінок на різні практики переривання вагітності, а відтак і кримінальну відповідальність за них. Серед означених жіночих проваджень справ про аборти було найменше. Як не парадоксально, але саме в цих справах на лаві підсудних з жінками нерідко опинялися і чоловіки, здебільшого притягнуті до відповідальності за намову до абортів, або його безпосереднє сприяння. Способи, якими намагалися перервати небажану вагітність, були: пиття «якогось плину»; вживання мила, звареного на молоці та золі; носіння важких предметів; а також безпосередньо операція. Нелегальну процедуру виконували акушерки, за що звично також потрапляли під суд. Операція, очевидно, була дуже ризикованою і, як засвідчують кримінальні провадження, — дуже недешевою.

Статистичне зростання кількості справ проблеми покидань чи вбивств новонароджених дітей робило для міста більш помітною. Частково її адміні-

струвати бралася Церква. Рятувати «дітей і нещасних дівчат, які через упадок стали матерями і хочуть позбутися дитини», мав створений у 1892 році Дім самотньої матері «Dzieciątka Jezus» [16]. Нешлюбні діти перебували у ньому до 6 чи 7-річного віку, опісля уряд установи намагався надати їм можливість навчання у відповідних виховних закладах, або ж у домах окремих опікунів. За статутом цього закладу жінкам надавалася можливість безкоштовного проживання і харчування до тих пір, доки необхідність годувати дитину грудним молоком зникне.

З усіх проаналізованих справ мені трапилося лише одне кримінальне провадження, в якому жінка зверталася до відповідного закладу з проханням забрати дитину. Однак, почувши офіційну позицію установи про необхідність перебувати там разом з дитиною, вона покинула немовля на порозі будинку цього закладу, через що і була притягнута до кримінальної відповідальності за підкидання [17, арк. 13].

Загалом саме підкидання дітей серед умовно означених жіночих справ можна вважати типово міським злочином. Більшість підкидань траплялися у місті і реалізовувалися завдяки йому, оскільки місто збільшувало шанс дитини бути знайденою і шанс матері бути невислідженою, забезпечуючи одним щасливий випадок порятунку, а іншим — бажану анонімність. У популярних інтерпретаціях преси місто також ставало джерелом морального занепаду, спокус для якого тут не було складно знайти. Прикладом небезпек міста для молодих дівчат було ангажування в заняття проституцією. Внутрішня проституція, щоправда, не була на скільки ж обговорюваною темою пресових публікацій як, до прикладу, торгівля живим товаром за межами Австрійських кордонів, все ж страх перед її наслідками суттєво доповнював моральні паніки періоду *fin de siècle*.

Формально проституція в Австрійській імперії не була злочином: у намаганнях її контролювати законодавство розрізняло дві форми її існування — проституцію явну (реєстровану) і таємну (нереєстровану) — особи, запідозрені у останній, власне і підлягали правовому переслідуванню⁸. Потрапити до числа запідозрених, щоправда, було доволі легко — австрійське законодавство дуже плуталося у визна-

⁸ Реєстрованих повій, згідно з правовими приписами, поліція «мала право, але не обов'язок, арештовувати». [20, р. 61].

ченнях, що вважати проституцією — згідно з ним навіть ті жінки, які не брали гроші за секс, але могли бути описані терміном «розпуста», вважалися повіями [18, р. 106].

У другій половині XIX століття тема проституції почала суттєво доповнюватися обговореннями ряду похідних проблеми — головню в контексті громадського здоров'я. Головним мотивом таких обговорень стала проблема «страшних наслідків тайних гріхів молодості і розпусти», тобто сифілісу і можливості його вторинного успадкування. Навколо цього концепту найчастіше ґрунтували свої аргументи противники толерованої проституції, здебільшого нав'язуючи до теми невинних дітей і невинних жінок — тобто жертв сифілісу їх батьків і чоловіків, які приносили хворобу додому з будинків розпусти [19, s. 320]. Згідно з дослідженням Ненсі Вінґфілд (Nancy M. Wingfield), на тему проституції в період кінця існування Австрійської імперії самим лише сифілісом, не згадуючи гонорею чи інші форми захворювань, що передавались статевим шляхом, хворіло 10 % всього чоловічого населення міст [20, р. 57]. В пересторогах стану громадського здоров'я самі повії чи діти, народжені у результаті сексуальної торгівлі, з'являлися куди рідше. Зрештою, про менший інтерес держави до їхніх проблем говорили умови регулювання проституції. Реєстровані повії мали за свій кошт проходити щотижневі перевірки у лікаря і самі оплачувати своє лікування, якщо така необхідність була виявлена. Власне ця обставина була одним з найбільш очевидних мотивів уникання впису в реєстр. За даними згаданого дослідження 90 % жінок, що працювали тоді в секс-торгівлі, не були зареєстровані в поліції [20, р. 10].

У 1886 р. львівська статистика налічувала 349 зареєстровані та 273 незареєстровані особи, що займалися проституцією. З цієї кількості шестеро, згідно з даними проведеної інспекції, були «знайдені вагітними» [21, арк. 4]. Ймовірно, небажана вагітність чи народження дитини були одним з можливих наслідків заняття проституцією. Однак фігурантками кримінальних справ — у розрізі проаналізованих жіночих проваджень проти дітей — повії ставали рідко. З усіх досліджених мною справ лише у двох випадках жінки зізналися, що їхня вагітність була результатом заняття проституцією. Цікавим доповненням до такої статистики тут можуть бути ви-

сновки дослідження Кілі Стаутер-Холстед (Keely Stauter-Halsted) щодо проституції у поділеній Речі Посполитій. Згідно з її дослідженням у XIX столітті заняття проституцією було однією з небагатьох професій, яка дозволяла працюючим жінкам бути разом зі своїми дітьми. Положення щодо регулювання проституції, видане в Галичині у 1888 р., дозволяло повіям «тримати власних дітей при собі до тих пір, поки будинок (в якому вони проживають. — І. Ч.) буде вестися таким чином, щоб дітям не було завдано шкоди» [18, р. 97].

Коли говорити про галицький суспільний дискурс навколо проституції, то він мав дуже цікаву, не завжди очевидну, особливість. У ньому проституція, як правило, завжди була співставна бідності. Першою на цю характерність звернула увагу Дітлінд Хюхткер (Dietlind Hüchtker), аналізуючи сприйняття бідності у наративах подорожуючих, порівнюючи подорожні нотатки про Берлін і Галичину XIX століття. Згідно з її висновками, описи убогого життя і в художній прозі, і в адміністративних звітах зосереджувалися на темах проституції, кримінальності, алкоголізму та занепаді сім'ї, а образи жінок використовувалися як втілення бідності [22, с. 237]. Такі спостереження багато додають до згаданого раніше панівного дискурсу про служниць як потенційних повій, яких такими робив сам їхній соціальний статус, іншими словами, їхня бідність. Цікаво й те, що чоловіки середнього і вищого класів, які, по-суті, цей суспільний дискурс і формували, разом склали безпосередню клієнтську базу проституції, користуючись послугами повій. І що не менш показово, саме чоловіки цих соціальних прошарків і судили обвинувачених у дітовбивствах жінок, формуючи основу суду присяжних⁹, суттєве розширення повноважень якого відбулося за редакцією Австрійського кримінального кодексу 1873 року. Правник Петро Стебельський у 1889 році у рефераті, виго-

⁹ Серед типових відповідей на питання про вид діяльності чи професію (дослівно польською, як мовою тогочасної документації, «charakter, godność, urząd lub zatrudnienia») чоловіки, що звично входили до списків суддів присяжних, зазначали такі: «власник реальностей», «адвокат», «урядник кредитного земельного товариства», «власник готелю», «приватний урядник», «секретар магістрату», «інженер», «купець», «оптик і власник реальності», «бляхар», «тесля», «шинкар», «керівник книгарні», «капіталіст», «керівник бюро», «власник фабрики» etc.

лошеному на Другому з'їзді правників і економістів у Львові, аналізуючи присуди, винесені судом присяжних, стверджував, що у справах дітовбивств «присяжні жаліли долю нещасних матерів, яких до злочину змусила бідність, за ніщо маючи установчі акти» [23, с. 265].

Власний «віктимний» статус використовували й самі обвинувачені як головну лінію оборони. Визнаючи себе винною в тому, «що дала себе намовити до неморального вчинку» [24, арк. 5 зв.], чи пояснюючи свій вибір залишити в живих з народжених двійнят хлопчика, а не дівчинку, тим, що «хлопця більше любила і думала, що хлопець легше дасть собі раду на світі» [25, арк. 9], обвинувачені жінки свідомо чи ні наголошували на упослідженості власної статі чи соціального статусу. Цікавим тут є факт, що такі стратегії оборони почали частіше «спрацьовувати» саме ближче до кінця ХІХ століття.

Офіційно кара за дітовбивство передбачала від 10 до 20 років ув'язнення, за підкидання дитини — від 1 до 5 років. Однак, як засвідчують проаналізовані справи, призначені вироки на практиці були куди меншими. Примітно, що впродовж досліджуваного періоду вироки мали тенденцію до зменшення на тлі загального збільшення кількості справ. Отож, якщо в 1870-х роках можна було натрапити на випадки смертельних вироків, щоправда зазвичай замінені багаторічною в'язницею, то ближче до 1900-х таких випадків практично не зустрічалося. Найчастіше, натомість, обходилося кількома роками чи місяцями в'язниці у випадках дітовбивств і кількома місяцями арешту — у випадках підкидань чи абортів. Ідеї жіночої емансипації, а також активне ангажування робітників і робітниць в соціалістичні рухи, можемо припустити, дуже впливали не лише на щоразу виразнішу артикуляцію соціальних і гендерних аспектів у суді, а й на їхню дедалі більшу дівість на присяжних.

Модерність принесла й іншу цікаву зміну у сприйнятті жіночої злочинності. Станом на кінець ХІХ століття відсоток жінок серед злочинців у Галичині коливався в межах 12—15 % від загальної кількості, чим не особливо різнився від тенденцій решти тогочасної Європи¹⁰. Пояснення статистично-

¹⁰ У 1900 р., до прикладу, жінок, які вчинили злочин було — 13,57 % (або 1 187 осіб), проступок — 14,10 % (або 485 осіб) від загальної кількості обвинувачених.

го зменшення кількості жінок-обвинувачених у кінці ХVІІІ і ХІХ столітті у порівнянні з ранньомодерним часом, у якому, до слова, жінки складали більшу частину злочинців, — згідно з різноманітними дослідженнями на цю тему у ХVІІ— ХVІІІ століттях жінки у Західній Європі становили від 20 до 50 % усіх засуджених — історики шукають у соціокультурних трансформаціях, що їх принесла індустріалізація, та юридично-правових редагуваннях того, що вважали злочином; а також у змінах щодо обвинувачень чоловіків, зумовлених посиленням суспільного несхвалення чоловічого насилля [26, р. 251]. Одна з дослідницьких гіпотез пояснює статистичне «зникання» жінок з кримінальних хронік у ХІХ столітті сепарацією публічної і приватної сфер, що її утвердила індустріальна революція. Ідея «чоловік — здобувач хліба» змінила ставлення суддів і суспільства до жінок, злочини яких почали сприйматися як менш серйозні [26, р. 254]. У Львові, щоправда, зменшення кількості жінок серед обвинувачених не було настільки драматичним. Згідно з підрахунками Анджее Карпінського на основі львівських кримінальних книг з останньої третини ХVІ і ХVІІ століття жінок серед 560-ти злочинців було 110, відтак близько 20 % [27, с. 756].

Стигматизація і криміналізація вчинюваного чоловіками насилля стає особливо цікавою з огляду на ще одну характерну особливість індустріальної доби — вилучення з маскулітного поведінкового кодексу емоцій, чи, точніше, емоційної чутлості¹¹. Табу на публічне демонстрування емоцій для чоловіків, відтак, робило сентименти цілком і повністю жіночим проявом, допустимим лише для них нормою [28,

(Детальніше див.: Podręcznik statystyki Galicji; pod red. T. Pilata. Lwów, 1908. T. 8. Cz. 2. S. 326).

¹¹ Чи не найточніше свідчить про це література. За спостереженням Оксани Забужко, «те, що всі чоловічі персонажі давньої європейської літератури, до барокової включно, леда крок заходяться риданням, кричать страшним криком, рвуть на собі волосся і навіть непритомніють від надміру почуттів (!), нинішнім читачем сприймається вже як метафора, але ніяк не дослівно, як і слід, з погляду історичної достеменності, сприймати подібні пасажі». І хоч «зазвичай нам важко уявити собі надзвичайну душевну ранимість середньовічної людини, її непомітність і несамовитість», все ж «чоловіки доіндустріальної доби просто не знали табу на чуттєву афектацію» (Див.: Забужко О. Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. С. 121—122).

s. 69]. В контексті дослідження жіночої кримінальності така обставина є більш ніж цікавою, і не лише через те, що емоційність підсудної у суді мала свої особливі трактування, а відсутність емоцій сприймалася радше як відхилення, або ж як засвідчення особливої жорстокості, — а й через те, що висунуте жінці обвинувачення, по своїй суті, судило її через її емоційність, нарікаючи останню чи не найвищою причиною вчиненого злочину матері проти дитини, зв'язок яких вважався природним. Обидві найбільші тоді у Європі школи кримінального права — антропологічна і соціологічна — вбачали джерело жіночої злочинності в їх сексуальності, обґрунтовуючи свої теорії ідеєю про те, що «традиційні соціальні ролі жінок і їх репродуктивні функції формують природу жіночої кримінальності» [29, р. 25—26].

Зрештою, на вмінні висловлювати емоції будувалися і вирокі. Як засвідчують проаналізовані справи, від якості самозахисту підсудних у суді залежало багато: чаші терезів винесеного їм судом рішення на пряму корелювалися з бажанням чи небажанням жінки самій за себе говорити, її спроможністю чи неспроможністю створювати свою власну «сторію» з усією палітрою почуттів, що такий самонаратив міг оприявлювати. Тут найбільшу роль грала не скільки освіта — лівова частка підсудних була неписьменною, — як сюжетна якість саморозповіді, що виходила б за межі особистого життя обвинуваченої, якомога яскравіше втягуючи у створюваний наратив її середовище — тих «інших», чії соціальні практики вона засвоїла і відтворювала. Конвертація допустимої жінкам емоційності в цілком раціональну стратегію хоч і допускалася, однак не трактувалася зловживанням, — суддям така поведінка була радше зрозумілою, відтак такою, яку легше «пробачити», на відміну від, наприклад, небажання жінки викликати до себе жалість взагалі.

Висновки. Жіночі злочини проти дітей розглядалися як соціальні рани суспільства змін, котре штовхало жінок виживати в непевних обставинах конкурентного ринку праці. Вагітні своєю бідністю і через свою бідність жінки ставали уособленням морально занепадаючого суспільства, модерність до якого приходила боляче. Економічні, як визначальні, аргументації вчинюваних «жіночих злочинів», з одного боку, раціоналізували питання моралі, браком якої суспіль-

ство в змінах звично особливо переймалося¹², а з іншого — загострювали, перш за все для самих обвинувачуваних, низку раніше не артикульованих питань. Емансипуватися, в популярному розумінні — усвідомлювати власну упослідженість, обвинувачених жінок змушувало саме їхнє життя і їхній злочин, чи, точніше, пошуки його пояснень, і, не виключено, що розказані ними історії у суді ставали для цих жінок чи не єдиною нагодою проговорити ці речі.

1. Urbanik-Kopec A. *Instrukcja nadużycia. Służące w XI-X-wiecznych polskich domach*. Katowice: Sonia Draga, 2019. 304 s.
2. Wingfield N. M. *World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 288 p.
3. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159—172.
4. *Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові)*. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 19376 (Справа Гавришук Анастасії, жительки м. Львова, обвинуваченої у підкиданні своєї дитини, 1899).
5. Walkowitz J. R. *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*. The University of Chicago Press, 1992. 146 p.
6. Лист Марії Крушельницької до чоловіка Антіна від 6 червня 1901 р. *Антін і Марія Крушельницькі. Вірна сповідь життя. Листування; упорядкування, передмова, примітки та покажчики Олекси Піддубняка*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2018. 1198 с.
7. Piotrowska-Marchewa M. «Trzech masz wrogów, którzy czyhają na zabicie twej duszy...». Zagrozenia moralne w ujęciu polskich poradników i prasy dla służby domowej na przełomie XIX i XX wieku. *Kobieta i rewolucja obyczajowa. Społeczno-kulturowy aspekt seksualności. Wiek XIX i XX*; pod. red. A. Żarnowskiej i A. Szwarcza. 2006. Tom 9. S. 247—263.
8. Illouz E. *The End of Love: A Sociology of Negative Relations*. Oxford University Press, 2019. 320 p.
9. Дністрянський С. *Цивільне право у 2 т.*; упорядкував Др. Станіслав Дністрянський. Відень: Друкарня С. Гольцгавзена, 1919. Т. 1. 1063 с.
10. К-ська. Справа жіночої рівноправності. *Жіноче діло*. Львів. 1912. 30 червня.
11. *Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів*. Ф. 41 (Грушкевичі). Спр. 55 / п. 3. Арк. 1—81 (Листи до Грушкевича Ярос-

¹² Як це продемонструвала на прикладі свого дослідження Isabel V. Hull, мораль і її відсутність — ключові питання процесу змін (Sexuality, State, and Civil Society in Germany, 1700—1815. P. 1—7. 1996).

- лава від окремих осіб (сестер Марії, Софії, вуйка Стефана, Олександра Грабовського, Мирослава..., Василя..., Здерковського та інш. 1900—1905, 81 л.).
12. *Lwów w cyfrach*. Z drukarni «Dziennika Polskiego»; pod zarządem Fr. Kattnera. Lwów, 1894.
  13. Kronika. Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich. *Dziennik Polski*. 1898. Nr 116, 118, 122, 125, 131, 132, 140.
  14. ЦДІА України у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 18680. Арк. 1—19 (Справа Гогот Ганни, жительки м. Львова, обвинуваченої у вбивстві дитини, 1898—1908).
  15. Анна П. Зарібниця. *Перший вінок. Жіночий альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки*. Львів: Друкарня Товариства імені Шевченка, 1887. С. 361—365.
  16. Pawłowicz J. Bł. ks. Z. Gorazdowski — twórca pierwszego domu samotnej matki. URL: http://www.pawlowicz.opoka.org/gor_matki.htm (дата звернення: 21.10.2020)
  17. ЦДІА України у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 21624. Арк. 1—34 (Справа Матишевської Корнелі, жительки м. Броди, обвинуваченої у дітовбивстві, 1903).
  18. Stauter-Halsted K. *The Devils Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. Ithaca: Cornell University Press, 2015. 380 p.
  19. Sikorska-Kulesza J. *Zło tolerowane. Prostyucja w Królestwie Polskim w XIX wieku*. Warszawa: Mada, 2004. 391 s.
  20. Wingfield N. M. *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 288 p.
  21. ЦДІА України у Львові. Ф. 146. Оп. 59. Спр. 57. Арк. 1—4 (Статистический отчет Львовской дирекции полиции о количестве проституток в гор. Львове за 1886—1887).
  22. Хюгтеркер Д. «Непристойность женщин» и «низость евреев»: нищета в описаниях Берлина и Галиции в ХІХ в. *Гендерные истории Восточной Европы*; под ред. Елены Гаповой, Альмиры Усмановой, Андреа Пето. Минск, 2002. С. 228—245.
  23. Gondek M. Austriacka procedura karna z 1853 i 1873 roku w praktyce orzecznictwa sądów krakowskich. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. XVI. 2013. No 1. S. 245—267.
  24. ЦДІА України у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 16041. Арк. 1—10 (Справа Романюк Юстини, жительки м. Потелич, обвинуваченої у дітовбивстві, 1889).
  25. ЦДІА України у Львові. Ф. 152. Оп. 2. Спр. 16946. Арк. 1—20 (Дело по обвинению Лабьк Анны в детоубийстве, 1894).
  26. Heijden M.P.C. van der. Women and Crime 1750—2000. *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*; ed. by Paul Knepper and Anja Johansen. Oxford University Press, 2016. P. 250—267. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199352333.013.10
  27. Karpiński A. *Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII w. Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1996. T. LXXXVII. Z. 4. S. 753—768.
  28. Illouz E. *Why Love Hurts. A Sociological Explanation*. Cambridge: Polity Press, 2012. 304 p.
  29. Kowalsky S. A. *Deviant women: Female crime and criminology in revolutionary Russia, 1880—1930*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2009. 314 p.

REFERENCES

- Urbanik-Kopec A. *Instrukcja naduzycia. Sluzące w XI-X-wiecznych polskich domach*. Katowice: Sonia Draga, 2019. 304 s.
- Wingfield N. M. *World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 288 p.
- Kis, O. (2012). Women's history as a direction of historical research: the formation of feminist methodology. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 159—172 [in Ukrainian].
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 152. Op. 2. Od. save 19376. Arc. 1—48 [in Polish].
- Walkowitz, J. R. (1992). *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Piddubniak, O. (Ed.). (2018). *Antin and Mariya Krushelnytski. True confession of life. Correspondence*. Bila Tserkva [in Ukrainian].
- Piotrowska-Marchewa, M. (2006). «You have three enemies, who are going to steal your soul...». Moral threats in Polish handbooks and press for domestic service at the turn of 20th centuries. *Woman and revolution of tradition. Social and cultural aspects of sexuality*, 9, 247—263 [in Polish].
- Illouz, E. (2019). *The End of Love: A Sociology of Negative Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Dnistranskiy, S. (Ed.). (1919). *Civil law (Part 1)*. Wien [in Ukrainian].
- Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Manuscripts department. F. 41. Od. save 55/3. Arc. 1—81 [in Ukrainian].
- K-s'ka. The issue of women's equality, *Zhinoche dilo*, Lemberg, 1912 [in Ukrainian].
- Kattner, Fr. (Ed.). (1894). *Lemberg in numbers*. Lemberg: Publishing house of «Dziennik Polski» [in Polish].
- (1898) *Chronicle. Survey on Christian Female Workers*, *Dziennik Polski*, Nr 116, 118, 122, 125, 131, 132, 140) [in Polish].
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 152. Op. 2. Od. save 18680. Arc. 1—19 [in Polish].
- Anna, P. (1887). *Working woman. Pershyi vinok. Women's almanac*, 361—365 [in Ukrainian].
- Pawlowich J. Priest Z. Gorazdowski — creator of the first institution for single mothers. Retrieved from: http://www.pawlowicz.opoka.org/gor_matki.htm (Last accessed: 21.10.2020) [in Polish].
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 152. Op. 2. Od. save 21624. Arc. 1—34 [in Polish].
- Stauter-Halsted, K. (2015). *The Devils Chain: Prostitution and Social Control in Partitioned Poland*. Ithaca: Cornell University Press.

- Sikorska-Kulesha, J. (2004). *Tolerated evils. Prostitution in the Kingdom of Poland in the 19th century*. Warsaw: Mada [in Polish].
- Wingfield, N.M. (2017). *The World of Prostitution in Late Imperial Austria*. Oxford: Oxford University Press.
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 146. Op. 59. Od. save 57. Arc. 1—4 [in Polish].
- Huchtker, D. (2002). «Obscenity of women» and «baseness of Jews»: poverty in the descriptions of Berlin and Galicia in 19th century. *Gender stories of Eastern Europe*, 228—245 [in Russian].
- Gondek, M. (2013). The Austrian criminal procedure in 1853 and 1873 based on the practice of the jurisprudence of Cracow courts. *Studies on the history of the state and the Polish law*, 16, 245—267 [in Polish].
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 152. Op. 2. Od. save 16041. Arc. 1—10 [in Polish].
- TsDIAL (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv). F. 152. Op. 2. Od. save 16946. Arc. 1—20 [in Polish].
- Heijden, M.P.C. van der. (2016). Women and Crime, 1750—2000. *Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Oxford: Oxford University Press, 250—267. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199352333.013.10
- Karpinski, A. (1996). Criminality in Lemberg at the end of the 16th and 17th centuries. *Historical Review*, 87, 4, 753—768 [in Polish].
- Illouz, E. (2012). *Why Love Hurts. A Sociological Explanation*. Cambridge: Polity Press.
- Kowalsky, S.A. (2009). *Deviant women: Female crime and criminology in revolutionary Russia, 1880—1930*. DeKalb: Northern Illinois University Press.